

Universiteit Utrecht

De Vreedzame School:

Een oefenplaats voor burgerschapsvaardigheden

Masterthesis

Auteur: Casper H. Kleist, *BSc.* (3010902)

Onder begeleiding van: Prof. Dr. M. de Winter

Universiteit Utrecht, Faculteit Sociale Wetenschappen

Pedagogische Wetenschappen, Master Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken

Datum: 29.08.2011

Correspondentie: Casper.H.Kleist@gmail.com

Samenvatting

Op een VMBO-school is het afgelopen jaar in de tweede klassen een *pilot* van de Vreedzame School voor middelbaar onderwijs uitgevoerd. De huidige studie onderzoekt of er een verschil bestaat tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten met betrekking tot burgerschapsvaardigheden. Dit is getoetst in het tweede en derde leerjaar, waarvan alleen de tweede klassen de lessen hebben gevolgd. Daarnaast zijn deze leerjaren met elkaar vergeleken. Er is geen significant verschil gevonden binnen de tweede en derde klas. Klas twee blijkt betere burgerschapsvaardigheden te bezitten dan klas drie. Het lijkt raadzaam om de lessen van de Vreedzame School in alle klassen te geven.

Abstract

A pilot of the 'Peaceable School' for high schools has been conducted in the second grade of a Dutch high school. The current study researches whether there's a difference between pupils who have or have not attended a 'Peaceable' primary school on the matter of citizenship skills. This has been researched within the second and third grade classes, where only the second grade has received the lessons. Also, the second and third grades were compared. No significant difference has been found within the second and third grades. The second grade shows better citizenship skills than the third grade. It appears advisable to continue the 'Peaceable School' lessons in all grades.

Inleiding

Democratisch burgerschap

De hedendaagse maatschappij wordt gekenmerkt door een variëteit op het etnische en culturele vlak. Het belang van traditionele instituten en hun waardesystemen speelt een minder grote rol in de opvoeding dan dat het vroeger deed (Leenders & Veugelers, 2004). De belangen van het individuele kind staan voorop, waarbij minder waarde wordt toegekend aan het algemene belang van de maatschappij als geheel (De Winter, 2004). Tegelijkertijd is er sprake van een collectief gevoel van onbehagen over de sociale en politieke situatie in ons land, versterkt door politiek geweld, zoals de moord op Pim Fortuyn en Theo van Gogh, maar ook bedreigingen aan het adres van diverse politici, en spanningen tussen etnische groepen (Wetenschappelijke raad voor regeringsbeleid (WRR), 2003; Leenders, Veugelers & De Kat, 2008). Er is sprake van een afname in onderlinge betrokkenheid tussen burgers, evenals in hun relatie tot de overheid. Rechten en plichten die horen bij een democratische rechtsstaat zijn op de achtergrond geraakt. Daarnaast zijn er veel gezinnen in Nederland voor wie de burgerschapstradities van onze samenleving niet vanzelfsprekend zijn (Inspectie van het Onderwijs, 2006). De toename in een diversiteit aan waarden maakt het noodzakelijk dat er wordt geïnvesteerd in sociale cohesie en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel (Leenders & Veugelers, 2004).

Een antwoord lijkt te worden gevonden in democratische burgerschapsvorming. De afgelopen jaren is dit thema een belangrijk onderwerp van gesprek geworden in het politieke en publieke debat. Naast de bredere maatschappelijke initiatieven, wordt een speciale rol toegekend voor het onderwijs, niet alleen in Nederland. In de afgelopen decennia hebben bijna alle Europese landen burgerschapslessen ingevoerd in het onderwijs (Euridyce, 2005). In Nederland is dit nu ook het geval. Het ministerie van OCW tracht met de invoering van burgerschapseducatie een gemeenschappelijk en gedeeld perspectief onder jongeren te bevorderen op hun mogelijkheden als burgers, om een bijdrage te leveren aan de samenleving (Ledoux et al., 2011). Om dit te bereiken moeten de burgerschapscompetenties van de jeugd worden versterkt. Het begrip burgerschapscompetenties kan worden gedefinieerd als 'het vermogen tot adequaat handelen in sociale situaties die zich voordoen in het dagelijkse leven' (Ten Dam et al., 2010).

Democratie in het onderwijs

Sinds 2005 zijn scholen verplicht om conform hun pedagogische visie aandacht te besteden aan burgerschapsvorming. Er moet op concrete wijze invulling worden gegeven aan 'actief burgerschap en sociale integratie', hoewel de school zelf mag bepalen hoe dit in de praktijk vorm krijgt (SLO, 2006). Met actief burgerschap wordt hier verwezen naar 'de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren'. Met sociale integratie bedoelt men 'deelname van

burgers (ongeacht hun etnische of culturele achtergrond) aan de samenleving in de vorm van sociale participatie, deelname aan de maatschappij en haar instituties, en bekendheid met en betrokkenheid bij uitingen van de Nederlandse cultuur' (Inspectie van het Onderwijs, 2006, p.4). Hierbij moet worden ingegaan op de politiek-juridische en de participatie- en gemeenschapsdimensie van burgerschap. Daarnaast moet de school aan de onderwijsinspectie kunnen aantonen hoe er invulling wordt gegeven aan de burgerschapslessen (Klaassen & Veugelers, 2009). Vanaf het schooljaar 2011-2012 wordt tevens een maatschappelijke stage verplicht in het voortgezet onderwijs, naar aanleiding van de resultaten in de *pilot*, zoals een positieve attitude ten opzichte van vrijwilligerswerk onder de deelnemende jongeren (Inspectie van het Onderwijs, 2011).

In het meest recente verslag van de Onderwijsinspectie (2011) wordt gemeld dat de bevordering van burgerschap en sociale integratie langzaam verloopt. Zes van de tien leerlingen heeft relatief lage burgerschapscompetenties en internationaal gezien blijft Nederland achter. Nederlandse leerlingen zijn onder andere minder geïnteresseerd in politiek en sociale aangelegenheden, en hebben minder vertrouwen in de politiek. Daarnaast zijn zij minder geneigd gelijke rechten te verlenen aan migranten dan jongeren in andere landen (Maslowski et al., 2010). Hoewel bijna alle scholen aan de minimale kwaliteitseigenschappen voldoen voor het aanbieden van burgerschaps-onderwijs, blijft een derde van de basisscholen en de helft van de scholen in het voortgezet onderwijs in gebreke voor wat betreft de minimeisen van kwaliteitszorg omtrent burgerschap. Dit is niet veranderd ten opzichte van het schooljaar 2007/2008 (Inspectie van het Onderwijs, 2010). Scholen schieten voornamelijk tekort in het ontwikkelen van een visie op burgerschap en de planmatige uitvoering ervan. Er is vaak geen duidelijk curriculum met bijbehorende doelen en een passend lesaanbod (Peschar et al., 2010).

Ook is er sprake van een beperkt perspectief in het burgerschapsonderwijs. Het lijkt vaak te gaan om individuele tekortkomingen die moeten worden verholpen door het overbrengen van de juiste waarden en vaardigheden, voordat de jeugdigen als volwassenen in de maatschappij terechtkomen. Dit impliceert dat wanneer men leert over goed burgerschap, hij of zij dit later ook in de praktijk zal brengen, terwijl in werkelijkheid burgerschap iets is wat je *praktiseert*. Daarnaast geeft het aan dat de jeugd nog geen volwaardig burger is (Biesta & Lawy, 2006). Dit maakt burgerschap tot een individueel probleem van de jongere, als ware het een status die de leerling moet bereiken. Echter, het leven van de jongere is reeds verbonden met participatie in het sociale leven. Ook is hun leven niet geïsoleerd van de sociale, economische, culturele en politieke aspecten in de samenleving. In de discussie over burgerschapsonderwijs lijkt dan ook wel eens voorbij te worden gegaan aan de assumptie dat om te leren het noodzakelijk is dat het curriculum en de lessen begrijpelijk zijn voor de leerling en

aansluiten op hun ervaringen en belevingswereld (Biesta & Lawy, 2006; Dewey, 1938). Dit onderstreept het belang van het oefenen in de dagelijkse praktijk op een school die zich kenmerkt als een democratische gemeenschap voor het leren van democratisch burgerschap.

De Vreedzame School

De Vreedzame School is één van de programma's die scholen kunnen gebruiken om hun burgerschapslessen mee in te vullen. Oorspronkelijk is de Vreedzame School ontwikkeld om het sociale en emotionele klimaat op school te versterken. Daarmee is het meer dan een lesprogramma. Er wordt namelijk een cultuuromslag gemaakt, waarbinnen een veilig schoolklimaat centraal staat (Pauw & van Sonderen, 2006). Tegenwoordig wordt tevens de nadruk gelegd op het bevorderen van actief burgerschap (Verhoeven, de Winter & Pauw, 2007).

'Alleen wanneer aan mensen verantwoordelijkheid wordt gegeven, zullen zij leren zich verantwoordelijk te gedragen,' (Heater, zoals geciteerd in Leenders & Veugeliers, 2004, p.369)

De Vreedzame School onderscheidt zich van andere burgerschapsprogramma's door de school om te vormen tot een democratische gemeenschap, waarin leerlingen verantwoordelijkheden krijgen en een stem. Doordat de leerlingen verantwoordelijkheden krijgen binnen de school, verleent het hen een vorm van 'eigenaarschap'. Hierdoor wordt de band en betrokkenheid tussen de leerling en de school versterkt en de leerling voelt zich 'nodig'. Dit verbetert de attitude ten aanzien van de school en heeft een positief effect op de leerprestaties (Libbey, 2004). Aan de hand van thema's wordt er wekelijks actief gewerkt met burgerschap en het sociale klimaat van de school. Er wordt onder andere aandacht besteed aan conflictoplossing, effectieve communicatie, het herkennen van elkaars gevoelens, het vergroten van de democratische kennis en het waarderen van diversiteit (Pauw & van Sonderen, 2006). Een voorbeeld van het krijgen van verantwoordelijkheid binnen de gemeenschap is het mediatorschap. Leerlingen kunnen worden opgeleid tot *peer mediators*, een rol waarin zij als aanspreekpunt fungeren voor leerlingen met een conflict. Mediatoren kunnen hulp bieden bij het oplossen van een ruzie of meningsverschil. Deze praktijkgerichte formule, waarbinnen het hebben van een stem en verantwoordelijkheden centraal staat, maakt de Vreedzame scholen tot een oefenplaats voor burgerschapsvaardigheden. Hier leren kinderen in de praktijk om te gaan met verantwoordelijkheid, het hebben van een mening, maar ook het tonen van respect voor de mening van anderen en diversiteit in het algemeen. Kwaliteiten die onmisbaar zijn in een democratische pluriforme samenleving. Het bevorderen van deze (sociale) burgerschapsvaardigheden wordt door schooldirecties het

meest belangrijk gevonden binnen het burgerschapsonderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2010). Maar in hoeverre beklijven deze vaardigheden? Blijven deze vaardigheden ook in het middelbaar onderwijs aanwezig? En leren de leerlingen deze vaardigheden niet gewoon vanzelf?

Binnen deze thesis wordt de term Vreedzame School op verschillende manieren gebruikt. Wanneer er wordt gesproken over 'de Vreedzame School' wordt er gerefereerd aan de formule van het burgerschapsprogramma. 'Vreedzaam onderwijs' betekent hier de democratische burgerschapslessen van de Vreedzame School. Hiervoor wordt tevens de term Vreedzame lessen gebruikt. Wanneer er expliciet over de Vreedzame School in het basisonderwijs wordt gesproken, wordt de term Vreedzame basisschool gebruikt of Vreedzaam basisonderwijs. Als het om de lessen in het voortgezet onderwijs gaat, wordt dit eveneens vermeld.

Burgerschapsvaardigheden en de sociale leertheorie

In 2009 is er gestart met een ontwikkeltraject voor de Vreedzame School in het voortgezet onderwijs. Hierbij richt men zich op de positieve sociale omgang, conflict-hantering en ontwikkeling van verantwoordelijkheid van de leerlingen. Het gaat om een adaptie van de thema's uit het basisonderwijs. Dit betekent dat de uitgangspunten van de thema's hetzelfde zijn gebleven ten opzichte van het curriculum op de Vreedzame basisscholen, maar dat er inhoudelijk wordt aangesloten op de ontwikkelingsfase van de middelbare scholieren. Ook krijgen zij meer verantwoordelijkheden, passend bij hun leeftijd. Een voorbeeld kan worden gevonden in het houden van klassenvergaderingen, waarbij leerlingen zelf voorzitter zijn, en het aanstellen van vertrouwensleerlingen. De leerlingen krijgen wekelijks les van hun mentor, die de Vreedzame lessen verzorgt. Na enkele weken wordt er gewisseld van thema. Er zijn zes thema's, die elk een ander aspect van democratisch burgerschap behandelen. De thema's zijn: '*Verantwoordelijkheid voor de gemeenschap*', '*Overleg, menings- en besluitvorming en democratische geletterdheid*', '*Een positief sociaal en moreel klimaat*', '*Omgaan met conflicten*', en '*Openstaan voor verschillen*'. In Bijlage 1 is het programmaoverzicht opgenomen.

In het schooljaar 2010-2011 is een *pilot* uitgevoerd op een VMBO-school in Utrecht. Hierbij heeft alleen het tweede leerjaar de Vreedzame lessen gehad. Deze *pilot* biedt de mogelijkheid om onderzoek te doen naar de rol van de Vreedzame (basis)School bij het leren van burgerschapsvaardigheden. Daarnaast verschaft het informatie over in hoeverre deze vaardigheden aanwezig blijven als er geen burgerschapslessen meer worden gevolgd. Daarnaast kan het wat vertellen over de verschillen tussen leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten.

Wanneer burgerschapsvaardigheden worden bekeken in de context van de sociale leertheorie, kan worden verwacht dat de vaardigheden van de leerlingen alleen worden versterkt wanneer het juiste gedrag wordt aangeleerd en positief wordt bekrachtigd. Het aanleren van specifieke vaardigheden gaat niet vanzelf. Immers, met uitzondering van elementaire reflexen, komen mensen niet op de wereld met een aangeboren repertoire aan gedragingen (Bandura, 1977). Binnen de sociale leertheorie wordt het functioneren van mensen uitgelegd in termen van continue wederkerige interactie van persoonlijke en omgevingsdeterminanten. Door observatie van het gedrag van anderen en de consequenties die het gedrag heeft, kan men zich deze geïntegreerde gedragspatronen eigen maken, zonder dat het 'juiste' gedrag zelf hoeft worden uitgevonden. Men leert welk gedrag te gebruiken door de positieve en negatieve consequenties die het gedrag oplevert. Wanneer de reactie op het vertoonde gedrag positief is, zal de gedraging worden versterkt. Andersom geldt dat een negatieve reactie de kans op herhaling van het gedrag verkleint. Als het vertoonde gedrag onsuccesvol blijkt, zal het waarschijnlijk uitdoven. Het vermogen tot anticipatie maakt het mogelijk dat men gemotiveerd is om bepaald gedrag te vertonen, omdat een positieve of negatieve consequentie wordt verwacht (Bandura, 1977).

Bepaald complex gedrag wordt alleen geleerd met behulp van *modeling*. Dit betekent dat het gedrag dusdanig complex is, dat het expliciet moet worden voorgedaan door iemand die reeds bekwaam is in het vertonen van het juiste gedrag. Zulk gedrag is afhankelijk van sociale aanwijzingen, die bepalen hoe er moet worden gereageerd in een bepaalde situatie. *Modeling* betekent hier het ontwikkelen van nieuwe ideeën over gedrag door observatie hoe iemand bepaald gedrag uitvoert. Later wordt deze informatie gebruikt als referentiekader voor actie (Bandura, 1986).

Wanneer dit wordt betrokken op het aanleren van burgerschapsvaardigheden, betekent het dat de leerling actief moet leren om de vaardigheden eigen te maken. Hij moet de leerkracht en medeleerlingen observeren om te zien hoe het gedrag wordt uitgevoerd en wat de consequenties zijn van het gedrag. De docent vervult hierbij een modelfunctie. Wanneer er positief op de getoonde vaardigheden wordt gereageerd, bijvoorbeeld doordat de school het gewenste gedrag beloont, kan worden verwacht dat het gedrag zich voortzet en de vaardigheden actief blijven. Als er echter vanuit de school geen waardering wordt ervaren voor het getoonde gedrag, of wanneer de medeleerlingen er negatief op reageren, zal het gebruik van burgerschapsvaardigheden afnemen en dooft de kennis uiteindelijk uit. Het is daarom belangrijk dat de vaardigheden blijvend worden bekrachtigd. De lessen van de Vreedzame School zijn er op gericht om burgerschapsvaardigheden te kunnen blijven oefenen binnen de school als democratische gemeenschap. De docenten worden tijdens de trainingsbijeenkomsten voor leerkrachten bewust gemaakt van hun rol als voorbeeld en het belang van positieve bekrachtiging van

gewenst gedrag. Maar in hoeverre maakt dit een verschil voor de burgerschapsvaardigheden van de leerlingen? Blijven de vaardigheden ook na een aantal jaren zonder de Vreedzame School nog actief? Hebben kinderen die vroeger op een Vreedzame basisschool zaten een voorsprong? Dit leidt tot de volgende vraagstelling van dit onderzoek: In hoeverre zijn de lessen van de Vreedzame School van invloed op de burgerschapsvaardigheden van middelbare scholieren? Er zal nu worden uitgelegd hoe deze vraagstelling wordt onderzocht.

Huidig onderzoek

Er is onderzoek gedaan op een VMBO-school in Utrecht, waar het merendeel van de onderzochte leerlingen op een Vreedzame basisschool heeft gezeten (66.7% wel, 33.3% niet). Eduniek, het instituut dat de Vreedzame School-formule heeft ontwikkeld en het implementeert, is op de betreffende school een *pilot* gestart met een versie van de Vreedzame School voor het middelbaar onderwijs. De leerlingen uit het tweede leerjaar hebben het hele schooljaar wekelijks Vreedzame lessen gehad, met als doel om hun burgerschapscompetenties te versterken. Het tweede leerjaar is het enige leerjaar dat tijdens de *pilot* deze lessen heeft gehad. Sommige leerlingen hebben nu voor het eerst Vreedzame lessen gehad, andere leerlingen hebben al eerder kennis gemaakt met de lessen en principes van de Vreedzame School in het basisonderwijs.

Onderzoeksvraag 1

Binnen dit onderzoek wordt ten eerste een vergelijking gemaakt tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten in het tweede leerjaar. Enerzijds om te onderzoeken of het een verschil maakt of leerlingen al eerder Vreedzame lessen hebben gehad in relatie tot hun burgerschapsvaardigheden. Anderzijds om te controleren in hoeverre de aanwezigheid van rolmodellen en bekrachtiging van burgerschapscompetenties van invloed kan zijn op de leerlingen die niet eerder met de Vreedzame School in aanraking zijn gekomen. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: In hoeverre bestaat er een verschil in burgerschapsvaardigheden tussen leerlingen die wel of niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten, maar die allen het afgelopen jaar democratische burgerschapslessen hebben gehad? De onafhankelijke variabele is hier of de leerlingen al dan niet Vreedzaam basisonderwijs hebben gehad. De afhankelijke variabele is de gemiddelde score op de vragenlijst over burgerschapsvaardigheden. Hierbij wordt de volgende hypothese geformuleerd. Op grond van de sociale leertheorie wordt er verwacht dat er geen verschil wordt gevonden tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Enerzijds omdat alle leerlingen van het tweede leerjaar het afgelopen schooljaar Vreedzaam onderwijs hebben gehad. Dit betekent dat ook de leerlingen die niet eerder op een

Vreedzame basisschool hebben gezeten een jaar lang de gelegenheid hebben gehad om te oefenen met burgerschapsvaardigheden. Tijdens dit schooljaar is het gewenste gedrag positief bekrachtigd en gemodelleerd (het ontwikkelen van nieuwe ideeën over gedrag door observatie hoe iemand bepaald gedrag uitvoert) door de docenten, waardoor kan worden aangenomen dat de burgerschapsvaardigheden succesvol zijn overgebracht op deze leerlingen. Anderzijds hebben de leerlingen die wel op een Vreedzame basisschool hebben gezeten minimaal een jaar geen Vreedzame lessen gehad, waardoor hun burgerschapsvaardigheden zijn afgenomen. Immers, bij een gebrek aan positieve bekrachtiging doven de verworven vaardigheden uit. Daarom kan worden verwacht dat beide groepen na een jaarlang dezelfde democratische burgerschapslessen te hebben gevolgd op een gelijk niveau zitten.

Onderzoeksvraag 2

Vervolgens wordt er een vergelijking gemaakt binnen het derde leerjaar. De leerlingen uit klas 3 hebben sinds de basisschool geen Vreedzame lessen meer gehad, sommigen hebben deze lessen nooit gehad (28.8%). De burgerschapsvaardigheden van de leerlingen die op een Vreedzame basisschool hebben gezeten worden vergeleken met de vaardigheden van de leerlingen die nooit eerder Vreedzaam onderwijs hebben gehad. Deze vergelijking kan inzicht bieden in de mate van invloed van een nieuwe sociale omgeving (ten opzichte van de sociale omgeving in het Vreedzaam basisonderwijs) op het behouden van (burgerschaps)vaardigheden. In deze nieuwe sociale omgeving (de middelbare school) zijn de aanwezigheid van rolmodellen en een context waarin burgerschapsvaardigheden actief worden bekrachtigd niet langer vanzelfsprekend. Daarom kan niet automatisch worden aangenomen dat deze vaardigheden nog aanwezig zijn. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: In hoeverre bestaat er een verschil in burgerschapsvaardigheden tussen leerlingen die wel of niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten en die allen reeds minimaal 2,5 jaar geen burgerschapslessen hebben gehad? De onafhankelijke variabele is hier of de leerlingen al dan niet Vreedzaam basisonderwijs hebben gehad. De afhankelijke variabele is de gemiddelde score op de vragenlijst over burgerschapsvaardigheden. Hierbij wordt de volgende hypothese geformuleerd. Op grond van de sociale leertheorie wordt er verwacht dat er geen verschil wordt gevonden in burgerschapsvaardigheden tussen de leerlingen die vroeger op een Vreedzame basisschool hebben gezeten en de leerlingen die nooit Vreedzaam basisonderwijs hebben gehad. De leerlingen die op een Vreedzame basisschool hebben gezeten hebben bijna drie jaar geen Vreedzaam onderwijs hebben gehad. Omdat het niet langer van de leerlingen werd verwacht dat de burgerschapsvaardigheden in de praktijk worden gebracht kan worden aangenomen dat de burgerschapsvaardigheden zijn uitgedoofd bij de leerlingen die vroeger op een

Vreedzame basisschool hebben gezeten. Doordat het effect van het Vreedzaam basisonderwijs is uitgedoofd bij deze groep leerlingen, kan worden verwacht dat er nu geen verschil meer bestaat tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Derhalve wordt er verwacht dat beide groepen over even goede burgerschapsvaardigheden bezitten.

Onderzoeksvraag 3

Tenslotte worden het tweede leerjaar en het derde leerjaar met elkaar vergeleken. Deze vergelijking vertelt ons of er een verschil bestaat in burgerschaps-vaardigheden tussen leerlingen die het afgelopen jaar Vreedzaam onderwijs hebben gehad en zij die dat niet hebben gehad. Er wordt geen onderscheid gemaakt met betrekking tot het al dan niet bezoeken van een Vreedzame basisschool. Als blijkt dat leerlingen uit de tweede klas een hogere score hebben, impliceert het dat er een verband bestaat tussen de lessen van het afgelopen jaar en hoe goed de burgerschaps-vaardigheden van de leerlingen zijn ontwikkeld. Als het tegenovergestelde wordt gevonden, zou dat kunnen betekenen dat kinderen die het afgelopen jaar Vreedzaam onderwijs hebben gehad, kritischer reflecteren op hun vaardigheden. Hierbij hoort de volgende onderzoeksvraag: In hoeverre bestaat er een verschil in burgerschaps-vaardigheden tussen leerlingen die het afgelopen jaar democratische burgerschapslessen hebben gehad en leerlingen die al minimaal 2,5 jaar geen burgerschapslessen hebben gehad? De onafhankelijke variabele is hier of de leerlingen in het tweede of het derde leerjaar zitten. Dat betekent voor de onderzoeksvraag of de leerlingen al dan niet het afgelopen schooljaar (2010-2011) burgerschapslessen hebben gehad. De afhankelijke variabele is de gemiddelde score op de vragenlijst over burgerschapsvaardigheden. Hierbij wordt de volgende hypothese geformuleerd. Op grond van de sociale leertheorie wordt er verwacht dat de leerlingen van het tweede leerjaar een hogere score hebben. Deze verwachting kan worden verklaard, doordat de leerlingen van uit de tweede klassen het afgelopen schooljaar de beoogde vaardigheden hebben moeten oefenen, terwijl het voor de derdeklassers minimaal 2,5 jaar terug is dat zij voor het laatst Vreedzame lessen hebben gehad. In het tweede leerjaar is het gewenste gedrag gemodelleerd en bekrachtigd, waardoor kan worden aangenomen dat de burgerschapsvaardigheden succesvol zijn overgebracht op deze leerlingen. Echter, in de derde klassen hebben sommige leerlingen nog nooit Vreedzaam onderwijs gehad. De leerlingen uit het derde leerjaar die wel op een Vreedzame basisschool hebben gezeten, zijn inmiddels een aanzienlijke tijd weg uit de sociale omgeving van hun basisschool. Omdat hun burgerschapsvaardigheden niet langer positief worden bekrachtigd, kan worden aangenomen dat hun vaardigheden zijn uitgedoofd. Daarom wordt verwacht dat het tweede leerjaar betere burgerschaps-vaardigheden laat zien.

Methoden

Participanten en onderzoeksoopzet

108 deelnemers (39 jongens, 69 meisjes) zijn op basis van hun leerjaar verdeeld over Groep 1 en Groep 2. Binnen beide groepen wordt een onderscheid gemaakt tussen de leerlingen die wel en de leerlingen die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Groep 1 bestaat uit leerlingen van het tweede leerjaar van een VMBO-school in Utrecht ($N = 56$, 22 jongens, 34 meisjes), waarvan 35 op een Vreedzame basisschool hebben gezeten en 21 niet. De gemiddelde leeftijd is 14.4 jaar ($SD = .70$). De leerlingen uit leerjaar 3 zijn aan Groep 2 toegewezen ($N = 52$, 19 jongens, 35 meisjes), waarvan 37 op een Vreedzame basisschool hebben gezeten en 15 niet. De gemiddelde leeftijd is 15.4 jaar ($SD = .57$). De participanten uit Groep 2 zitten op dezelfde middelbare school als Groep 1.

In totaal hebben 137 deelnemers meegedaan aan het onderzoek, waarvan 29 zijn verwijderd. Sommigen vulden de vragenlijst niet serieus in ($N = 23$), bijvoorbeeld door delen over te slaan of voortdurend te kiezen voor dezelfde antwoordcategorie. Anderen lieten een te hoge Cook-waarde zien ($N = 6$, Cook-waarde $< -.2$). Van de overgebleven 108 deelnemers bedroeg de gemiddelde leeftijd 14.9 jaar ($SD = .83$).

Procedure

De afname van de vragenlijsten vond plaats per klas tijdens één van de wekelijkse mentoruren die de leerlingen hebben. In totaal werden acht klassen bevraagd, waarvan vier afkomstig zijn uit het tweede leerjaar en vier uit het derde leerjaar. In verband met de beperkt beschikbare tijd zijn de klassen onwillekeurig gekozen, op basis van het wel of niet ontvangen van een reactie op het verzoek tot deelname aan de betreffende mentoren. Per afnamemoment werd de leerlingen uitgelegd wat er van hen werd verwacht en hoe de vragenlijst dient te worden ingevuld. Vervolgens is de vragenlijst uitgedeeld en vulden de leerlingen individueel de vragenlijst in. Wanneer de leerlingen klaar waren met invullen, werden de vragenlijsten ingenomen en gecontroleerd. Tenslotte zijn de leerlingen bedankt voor hun deelname.

Meetinstrument

De gebruikte vragenlijst is afkomstig uit het meetinstrument Burgerschap (Ten Dam, Ledoux, & Reumerman, 2008). Dit is een uitgebreide, landelijk gebruikte vragenlijst, die leerlingen tussen 12 en 16 jaar bevraagt over verschillende domeinen van het begrip burgerschap. Er worden vragen gesteld over kennis, attituden, het vermogen tot reflectie, en vaardigheden met betrekking tot burgerschap. Binnen dit onderzoek is er voor gekozen om alleen het onderdeel aangaande burgerschapsvaardigheden te gebruiken, in verband met de beschikbare tijd en middelen. Er is specifiek gekozen voor

dit onderdeel, omdat het de leerlingen bevraagd naar hun gedrag. Hierdoor wordt meer inzicht verschaft in de toepassing van burgerschap, waar de andere domeinen zich kenmerken als meer passieve onderdelen van burgerschap.

De aangepaste vragenlijst bestaat uit drie delen. In het eerste deel moeten de leerlingen aangeven of ze op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Deze vraag maakt een onderscheid tussen de leerlingen die al eerder hebben kennis gemaakt met de Vreedzame School en zij die er pas in het middelbaar onderwijs mee in aanraking zijn gekomen (tweede klas) of nog helemaal niet (een deel van de derde klas).

Vervolgens wordt in deel twee van de vragenlijst de leerlingen gevraagd zichzelf te beoordelen op het gebied van burgerschapsvaardigheden, aan de hand van vier schalen. Elke schaal vertegenwoordigt een verschillend aspect van het begrip burgerschap. De schalen zijn: 'besluiten nemen en letten op wat iedereen wil', 'samen leven met anderen', 'een ruzie of meningsverschil oplossen', en 'omgaan met anderen'. Deze schalen kunnen worden vertaald naar de sociale taken 'democratisch handelen', 'maatschappelijk verantwoordelijk handelen', 'omgaan met conflicten' en 'omgaan met verschillen'. In Tabel 1 zijn de definities van de sociale taken weergegeven, in relatie tot burgerschapsvaardigheden, zoals opgesteld door Ten Dam, Geijsel, Reumerman & Ledoux (2010).

In totaal zijn er 15 vragen gesteld over burgerschapsvaardigheden. De vragen beginnen allemaal met 'Hoe goed ben je in...'. Enkele voorbeelden zijn 'Hoe goed ben je in in een discussie duidelijk maken wat je vind?', of 'Hoe goed ben je bij een ruzie in een oplossing bedenken waar iedereen tevreden mee is?'. Vervolgens moet worden aangekruist in welke mate de vaardigheid beheerst wordt. Er zijn vier antwoord-categorieën, te weten 'helemaal niet goed', 'niet zo goed', 'best wel goed', en 'heel goed'. Deze categorieën zijn voor alle vragen over burgerschapsvaardigheden het zelfde en krijgen een waarde toegekend van 1 tot en met 4, waarbij één punt wordt gegeven voor 'helemaal niet goed' en vier punten voor 'heel goed' (Ten Dam, Geijsel, Reumerman & Ledoux, 2010). Per participant is een gemiddelde totaalscore berekend, wat aangeeft hoe goed of slecht de leerling zichzelf beoordeeld met betrekking tot de onderzochte vaardigheden. Dit burgerschapsquotiënt vormt de afhankelijke variabele binnen dit onderzoek. Het onderdeel van de vragenlijst over burgerschapsvaardigheden heeft een acceptabele betrouwbaarheid, Cronbach's alfa meet namelijk .78.

Tenslotte werden de leerlingen in deel 3 bevraagd over hun achtergrond, waaronder leeftijd, afkomst, en opleidingsniveau van de ouders. Zie Bijlage 2 voor informatie over het meetinstrument.

Analysestrategie

De Mann-Whitney U toets is gebruikt om vast te stellen of er een verschil bestaat in het gemiddelde resultaat dat is behaald op de *vragenlijst burgerschapsvaardigheden*, tussen

de participanten die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Dit is per leerjaar berekend (klas 2 = Groep 1 en klas 3 = Groep 2). Bij de vergelijking per leerjaar is er sprake van twee kleine steekproeven ($N < 25$). Daarnaast meet Levene's toets bij Groep 1 een ongelijke variantie ($F = 5.356, p = .025$). Daarom is de Mann-Whitney U toets het meest geschikt om de scores van de leerlingen die op een Vreedzame basisschool hebben gezeten te vergelijken met de leerlingen die nooit op een Vreedzame school hebben gezeten. Voor het vergelijken van de gemiddelde scores van Groep 1 met Groep 2 is een t-toets voor onafhankelijke steekproeven gebruikt, omdat binnen deze steekproeven de variantie wel gelijk is en $N > 25$.

Tabel 1.

Definities van de sociale taken van het meetinstrument voor het onderzochte component, burgerschapsvaardigheden.

Sociale Taak	Vaardigheid
	<i>Inschatten van wat je kunt. Een jongeren met deze vaardigheid....</i>
<i>Democratisch handelen</i> Het aanvaarden van en bijdragen aan een democratische samenleving.	...kan het eigen standpunt naar voren brengen en luisteren naar de standpunten van anderen.
<i>Maatschappelijk verantwoord handelen</i> Medeverantwoordelijkheid nemen voor de leefgemeenschappen waartoe men behoort.	...kan zich sociaal rechtvaardig opstellen.
<i>Omgaan met conflicten</i> Betreft (lichte) conflictsituaties of belangentegenstellingen, waarbij de jongere zelf 'partij' is.	...kan naar de ander luisteren, zich in de ander verplaatsen en win-win oplossingen zoeken.
<i>Omgaan met verschillen</i> Bij verschillen denken wij hier met name aan sociale, culturele, religieuze en uiterlijke verschillen.	...kan zich bewegen in onbekende sociale situaties, zich aanpassen aan andermans wensen of gewoonten.

Resultaten

Vergelijking gemiddelde scores binnen Groep 1

Een Mann-Whitney U toets is uitgevoerd om de hypothesen te toetsen dat er geen verschil bestaat tussen de leerlingen van het tweede leerjaar die wel (62.5%) en die niet (37.5%) op een Vreedzame basisschool hebben gezeten met betrekking tot burgerschaps-vaardigheden. De resultaten van de toets wezen uit dat de leerlingen die minimaal een jaar op een Vreedzame basisschool hebben gezeten gemiddeld lager scoren op de vragenlijst burgerschapsvaardigheden dan de leerlingen die nooit op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Dit verschil is echter niet significant, $z = -1.03$, $p > .05$, $r = -0.14$., ook niet wanneer er werd gecorrigeerd op geslacht of afkomst (allochtoon/autochtoon). Allochtoon betekent hier dat de persoon in Nederland woont en minimaal één ouder heeft die in het buitenland is geboren (Centraal Bureau voor Statistiek, z.d.). Er zijn eveneens geen significante verschillen gevonden wanneer er werd vergeleken per subschaal van de vragenlijst. De leerlingen die wel op een Vreedzaam basisschool hebben gezeten lieten een gemiddelde rangscore van 26.77 zien, terwijl de leerlingen die nooit op een Vreedzame basisschool hebben gezeten een gemiddelde rangscore van 31.38 hebben behaald, zie Tabel 2. Omdat er gebruik is gemaakt van de Mann-Whitney U toets kan er geen standaardafwijking worden gerapporteerd. *Figuur 1* toont echter de verdeling van de behaalde scores in een boxplot.

Tabel 2.

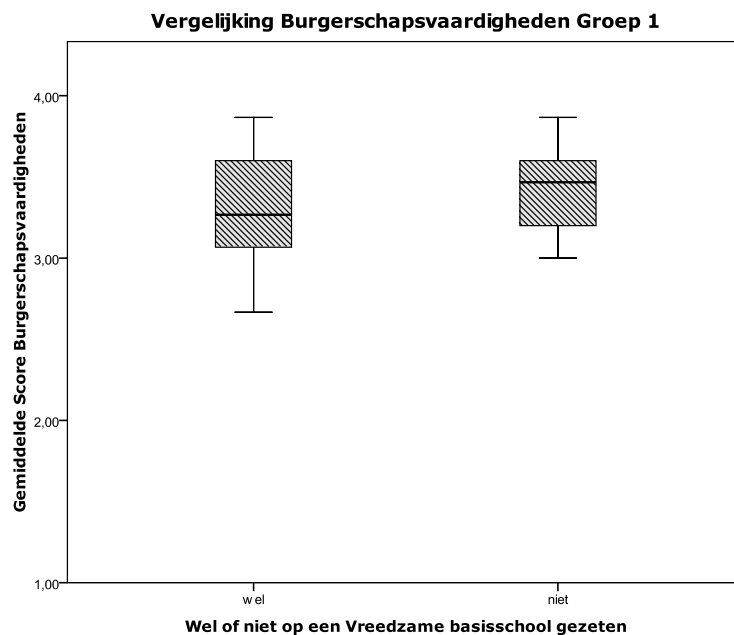
Vergelijkingen burgerschapsvaardigheden per leerjaar

Gemiddelde Rangordescore	Burgerschapsvaardigheden	
	Groep 1	Groep 2
Vreedzaam	26.77	26.82
Niet-Vreedzaam	31.38	25.70
U-waarde	307.00	265.50
p -waarde	.30	.81

Vergelijking gemiddelde scores binnen Groep 2

Een Mann-Whitney U toets is uitgevoerd om de hypothesen te toetsen dat er geen verschil bestaat tussen de leerlingen van het derde leerjaar die wel (71.2%) en die niet (28.8%) op een Vreedzame basisschool hebben gezeten met betrekking tot burgerschaps-vaardigheden. De resultaten van de toets wezen uit dat de leerlingen die minimaal een jaar op een Vreedzame basisschool hebben gezeten gemiddeld hoger scoren op de vragenlijst burgerschapsvaardigheden dan de leerlingen die nooit op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Dit verschil is echter niet significant, $z = -2.24$,

$p > .05$, $r = -0.31$., ook niet wanneer er werd gecorrigeerd op geslacht of afkomst (allochtoon/autochtoon), of wanneer er werd vergeleken per subschaal van de vragenlijst. De leerlingen die wel op een Vreedzaam basisschool hebben gezeten lieten een gemiddelde rang van 26.82 zien, terwijl de leerlingen die nooit op een Vreedzame basisschool hebben gezeten een gemiddelde rang van 25.70 hebben behaald, zie Tabel 2. *Figuur 2* toont de verdeling van de behaalde scores in een boxplot.

Figuur 1. Verdeling gemiddelde scores met betrekking tot burgerschapsvaardigheden van de leerlingen uit Groep 1 (2^e leerjaar), waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten.

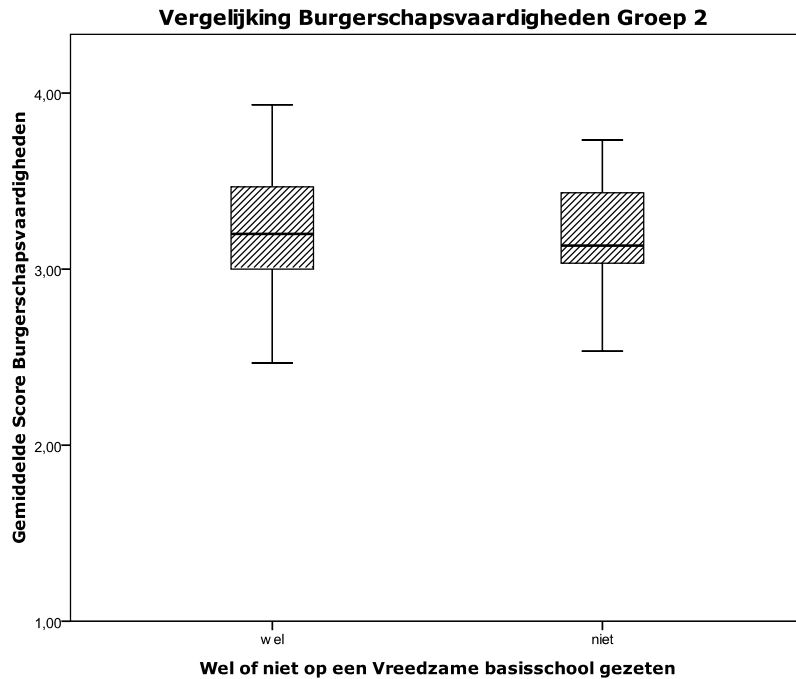
Vergelijking gemiddelde scores tussen Groep 1 en Groep 2.

Er is gebruik gemaakt van een onafhankelijke t-toets om de hypothesen te toetsen dat Groep 1 gemiddeld hoger zou scoren dan Groep 2 met betrekking tot de vragenlijst burgerschapsvaardigheden. De resultaten van de toets wezen uit dat, volgens verwachting, Groep 1 gemiddeld een hogere score heeft behaald op de vragenlijst dan Groep 2. Dit verschil is significant, $t(106) = 2.60$, $p = .011$, bij een alpha van .05, zie Tabel 3. De standaardafwijking is klein voor zowel Groep 1 als Groep 2, er wordt respectievelijk .32 (95% van de scores vallen tussen 2.73 en 4.00) en .36 (95% van de scores vallen tussen 2.48 en 3.92) gemeten. Er is echter een zeer lage effectgrootte gevonden, $r = 0.06$.

Wanneer dezelfde vergelijking wordt uitgevoerd per afzonderlijke subschaal van de vragenlijst, blijkt dat er alleen bij schaal drie ('een ruzie of meningsverschil oplossen') en schaal 4 ('omgaan met anderen') een significant verschil kan worden aangetoond. Bij schaal drie bedroeg de gemiddelde score voor klas 2 3.38 (SD = .53) en voor klas 3 3.01

(SD = .62), $t(106) = 3.38$, $p = .001$, $r = .32$. Bij schaal vier bedroeg de gemiddelde score voor klas 2 3.39 (SD = .44) en voor klas 3 3.18 (SD = .49), $t(106) = 2.32$, $p = .022$, $r = .22$.

Figuur 2. Verdeling gemiddelde scores met betrekking tot burgerschapsvaardigheden van de leerlingen uit Groep 2 (3^e leerjaar), waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten.

Tabel 3. Gemiddelde score op Burgerschapsvaardigheden

	Burgerschapsvaardigheden	
	M	SD
Leerjaar 2	3.37	.32
Leerjaar 3	3.20	.36

Conclusie & Discussie

In deze studie is onderzoek gedaan naar de relatie tussen het volgen van de lessen van de Vreedzame School en de burgerschapsvaardigheden onder leerlingen uit het tweede en derde leerjaar van een VMBO-school in Utrecht. Binnen het begrip burgerschapsvaardigheden is een onderscheid gemaakt tussen de volgende verschillende schalen: 'besluiten nemen en letten op wat iedereen wil', 'samen leven met anderen', 'een ruzie of

meningsverschil oplossen', en 'omgaan met anderen'. In het tweede leerjaar van de genoemde school in Utrecht zijn gedurende het schooljaar 2010-2011 voor het eerst burgerschapslessen van de Vreedzame School gegeven, in het derde leerjaar is dit niet gebeurd. Het merendeel (67.7%) van de leerlingen uit beide leerjaren heeft al één of meerdere jaren op een Vreedzame basisschool gezeten. Op grond van de sociale leertheorie werd er verwacht dat het niet uitmaakt of de leerlingen wel of niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten met betrekking tot hun burgerschapsvaardigheden. Met andere woorden, de verwachting was dat de gemiddelde score op de vragenlijst over burgerschapsvaardigheden niet zou verschillen tussen de leerlingen die wel en die geen Vreedzame basisonderwijs hebben gehad. Dit geldt voor beide leerjaren. Het tweede leerjaar heeft namelijk gedurende een heel schooljaar de lessen gevolgd van de Vreedzame School, waardoor ook de leerlingen die nooit op een Vreedzame basisschool hebben gezeten een jaar hebben kunnen oefenen met burgerschapsvaardigheden. Gedurende dit jaar werden de vaardigheden gemodelleerd en bekrachtigd door de mentoren, waardoor het aannemelijk is dat ook de leerlingen die vroeger nooit op de basisschool Vreedzame lessen hebben gehad deze burgerschapsvaardigheden hebben eigen gemaakt. Daarnaast heeft de groep leerlingen die wel naar een Vreedzame basisschool is geweest het schooljaar ervoor geen burgerschapslessen gehad. Hierdoor ontbrak het aan positieve bekrachtiging van burgerschapsvaardigheden, waardoor kan worden verwacht dat deze vaardigheden in meer of mindere mate zijn uitgedoofd.

Ook voor het derde leerjaar werd verwacht dat er geen verschil zou bestaan in burgerschapsvaardigheden tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Deze leerlingen hebben tijdens hun jaren op het voortgezet onderwijs geen burgerschapslessen gehad. Daarom kan worden aangenomen dat de burgerschapsvaardigheden zijn uitgedoofd bij de leerlingen die vroeger op een Vreedzame basisschool hebben gezeten, omdat het niet langer van de leerlingen werd verwacht dat de burgerschapsvaardigheden in de praktijk worden gebracht. Doordat het aanwenden van deze vaardigheden niet langer positief werd bekrachtigd vanuit de school, kan worden verwacht dat er nu geen verschil meer bestaat tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten.

Het tweede en het derde leerjaar zijn afzonderlijk onderzocht op een verschil in gemiddelde score tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Daarnaast is het tweede leerjaar als geheel vergeleken met het derde leerjaar, waarbij werd verwacht dat het tweede leerjaar betere burgerschapsvaardigheden zou bezitten dan het derde leerjaar. Deze hypothese baseert zich op het feit dat het tweede leerjaar een jaar lang burgerschapslessen heeft gevolgd en de burgerschapsvaardigheden heeft kunnen oefenen, terwijl het derde leerjaar al sinds de basisschool geen burgerschapsles heeft gehad, waarvan sommige leerlingen helemaal

nooit, omdat ze niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Daarnaast is in het tweede leerjaar het tonen van burgerschapsvaardigheden positief bekrachtigd, wat er voor zorgt dat het gedrag wordt versterkt en gecontinueerd. Dit in tegenstelling tot het derde leerjaar, waarbij geen sprake is van positieve bekrachtiging van burgerschapsvaardigheden. Uit de analyses is gebleken dat alle eerder beschreven verwachtingen zijn uitgekomen.

Er wordt nu eerst ingegaan op de vergelijking binnen het tweede en derde leerjaar. Er is zowel bij de tweede klassen als bij de derde klassen geen verschil gevonden in burgerschapsvaardigheden tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Dit betekent dat de burgerschapsvaardigheden gemiddeld genomen gelijk zijn tussen de twee groepen. Het maakt hierbij dus niet uit of leerlingen al dan niet een achtergrond hebben op een Vreedzame basisschool. Dit geldt voor zowel het tweede als het derde leerjaar. Als deze resultaten worden bekeken vanuit de sociale leertheorie, kan de uitkomst worden verklaard op basis van de aanwezigheid (of afwezigheid) van rolmodellen en positieve bekrachtiging. Dit zal hieronder nader worden toegelicht

Het tweede leerjaar heeft het tijdens het schooljaar 2010-2011 actief gewerkt aan het versterken van de burgerschapscompetenties, waaronder burgerschapsvaardigheden, gedurende de *pilot* van de Vreedzame School voor middelbaar onderwijs. Tijdens wekelijkse lessen werden deze competenties geleerd en verbeterd, onder begeleiding van de mentor van de klas. De mentor vervulde hiermee een functie als rolmodel, door de beoogde competenties te tonen in het eigen gedrag. Ook het benoemen van het gedrag en het uitleggen van de functie ervan hoort hierbij. Daarnaast wordt het vertonen van het gewenste gedrag, zoals burgerschapsvaardigheden geoefend en bekrachtigd, zowel binnen als buiten de les. Van alle leerlingen wordt verwacht dat zij deze nieuwe manieren van omgaan met elkaar adopteren en in de praktijk brengen. Daarmee is een verwachtingspatroon ontstaan dat geldt voor alle leerlingen, ongeacht of er sprake is van een achtergrond op een Vreedzame basisschool. Hoewel de leerlingen die vroeger op een Vreedzame basisschool hebben gezeten al eerder les hebben gehad in burgerschapsvaardigheden, blijkt uit de analyse dat er geen verschil bestaat tussen de twee groepen. Dit is ook niet het geval wanneer er wordt vergeleken per subschaal van de vragenlijst, of wanneer er wordt gecorrigeerd voor geslacht en afkomst (allochtoon/autochtoon). Beide groepen scoren hoog (gemiddeld 3.37 punten, waarbij 3 punten gelijk staat aan de beoordeling 'best wel goed' en 4 punten 'heel goed'), waardoor deze uitkomst (geen verschil in burgerschapsvaardigheden) impliceert dat de leerlingen die het afgelopen jaar voor het eerst Vreedzame lessen hebben gehad binnen één jaar even goede burgerschapsvaardigheden hebben ontwikkeld als de leerlingen die al eerder op de basisschool Vreedzaam onderwijs hebben gehad. Daarmee lijkt het erop dat deze

vaardigheden relatief snel te verkrijgen zijn in een pedagogisch klimaat dat deze vaardigheden leert, modelleert en bekrachtigt. Of er sprake is van een afname in burgerschapsvaardigheden onder de leerlingen die op een Vreedzame basisschool zaten, kan niet worden vastgesteld omdat er geen voormeting is uitgevoerd. Gezien de hoge scores lijkt dit echter niet het geval.

Ten tweede is het derde leerjaar onderzocht. Deze leerlingen hebben het afgelopen jaar niet meegedaan aan de *pilot*, en hebben daardoor geen burgerschaps- onderwijs gehad volgens de aanpak van de Vreedzame School. Dit betekent dat deze leerlingen in principe geen burgerschapslessen hebben gehad sinds de basisschool, sommigen helemaal nooit. Men zou wellicht verwachten dat de leerlingen die vroeger op een Vreedzame basisschool hebben gezeten een hogere score laten zien. Echter, ook binnen dit leerjaar blijkt uit de analyse dat er geen verschil bestaat in burgerschaps- vaardigheden tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Dit is ook niet het geval wanneer er wordt vergeleken per subschaal van de vragenlijst, of wanneer er wordt gecorrigeerd voor geslacht en afkomst (allochtoon/autochtoon). Een verklaring kan worden gevonden in het nieuwe sociale kader dat ontstaan is op de middelbare school. De leerlingen die op een Vreedzame basisschool zaten, werden wekelijks onderwezen in burgerschapscompetenties. Niet alleen tijdens de Vreedzame lessen werd een beroep gedaan op hun vaardigheden. Door het Vreedzame pedagogische klimaat van de basisschool werd van de leerlingen verwacht dat zij de geleerde vaardigheden in de dagelijkse praktijk toepassen, in ieder geval op school. Dit gedrag werd door de leerlingen geoefend, en vervolgens beloond en gemodelleerd door het leerkrachtenteam. In het leerjaar waar dit onderzoek is uitgevoerd, wordt dit pedagogisch klimaat niet gehanteerd. De leerlingen van de derde klas oefenen niet meer proactief met burgerschapsvaardigheden, het wordt niet expliciet van de leerlingen verwacht dat zij deze vaardigheden aanwenden, noch het juiste gedrag wordt beloond. Daarnaast wordt hier niet van de docenten verwacht dat zij een modelfunctie vervullen. Omdat beide groepen even hoog scoren op de vragenlijst over burgerschapsvaardigheden, lijkt het erop dat de vaardigheden van de leerlingen die vroeger op een Vreedzame basisschool hebben gezeten, zijn afgenomen. Na drie jaar zonder de Vreedzame School, lijken deze leerlingen zich te hebben aangepast aan een nieuw pedagogisch klimaat, waar andere verwachtingen gelden en andere gedragsstrategieën meer bruikbaar zijn. Desalniettemin scoort het derde leerjaar eveneens gemiddeld relatief hoog, namelijk 3.20, wat iets hoger is dan de categorie 'best wel goed' (3 punten). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat door rijping ook de burgerschapsvaardigheden van de leerlingen die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten zijn verbeterd.

Tenslotte is een vergelijking gemaakt tussen de burgerschapsvaardigheden van het tweede en het derde leerjaar. Uit de analyse blijkt dat er, volgens verwachting, een significant verschil bestaat tussen de gemiddelde scores van de tweede en de derde klassen. Hoewel het verschil niet groot is met een gemiddelde score van 3.37 tegen 3.20 op een schaal van één tot en met vier, blijkt het tweede leerjaar iets betere burgerschapsvaardigheden te bezitten. Dit verschil kan worden verklaard doordat alleen het tweede leerjaar gedurende het hele schooljaar lessen heeft gevolgd over burgerschap onder leiding van rolmodellen (mentoren), waarbij competentie in burgerschapsvaardigheden werd aangemoedigd en beloond. Bij de derdeklassen was dit niet het geval. Deze leerlingen hebben al minimaal 2.5 jaar geen burgerschapslessen gehad. Daarom is het niet verwonderlijk dat zij lager scoren dan de tweede klassen, aangezien het gebruik van burgerschapsvaardigheden niet werd geoefend of bekrachtigd. Opvallend is dat wanneer er wordt vergeleken per subschaal, er alleen een significant resultaat wordt gevonden bij schaal drie ('een ruzie of meningsverschil oplossen') en schaal 4 ('omgaan met anderen'). Dit betekent dat alleen de behaalde resultaten op de derde en vierde schaal van het meetinstrument verantwoordelijk zijn voor het gevonden verschil in burgerschapsvaardigheden tussen het tweede en derde leerjaar. Er lijkt geen verschil te bestaan tussen leerjaar 2 en 3 met betrekking tot schaal 1 'besluiten nemen en letten op wat iedereen wil', en schaal 2 'samen leven met anderen'.

Alternatieve verklaringen

Uit de analyse van de gemiddelde scores van de leerlingen uit het tweede leerjaar bleek dat er geen verschil bestaat in hun burgerschapsvaardigheden, wanneer er een onderscheid wordt gemaakt tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Een alternatieve verklaring voor deze uitkomst zou kunnen zijn dat de leerlingen die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten, hun burgerschapsvaardigheden hoger schatten dan ze daadwerkelijk zijn. Deze leerlingen hebben wel over burgerschapsvaardigheden geleerd het afgelopen jaar, maar hebben deze vaardigheden niet zo lang in de praktijk kunnen oefenen als hun jaargenoten die wel Vreedzaam basisonderwijs hebben gehad. In de praktijk zou het mogelijk zijn dat de leerlingen die op een Vreedzame basisschool hebben gezeten in werkelijkheid betere burgerschapsvaardigheden bezitten.

Als er wordt gekeken naar de resultaten van de vergelijking tussen de leerlingen van het derde leerjaar, valt op te maken dat hier eveneens sprake is van een gelijke gemiddelde score van de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Hoewel deze uitkomst werd verwacht, is het opvallend dat er over het algemeen bijna even hoog wordt gescoord als in het tweede leerjaar. Een alternatieve verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat deze leerlingen zichzelf te hoog hebben

ingeschat. Met andere woorden, dat zij betere burgerschapsvaardigheden denken te hebben dan in werkelijkheid zo is. Dit kan mogelijk ook gelden voor de leerlingen die vroeger wel op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Het is mogelijk dat de toepassing van de geleerde burgerschapsvaardigheden is uitgedoofd in de drie jaar dat deze leerlingen niet in actief hebben geoefend in burgerschapscompetenties. De vaardigheden zijn nog wel bekend, maar behoren niet langer tot het dagelijks repertoire. In dat geval zouden ook zij hun burgerschapsvaardigheden te hoog hebben kunnen geschat.

In de laatste onderzoeksvraag is gekeken naar het verschil in burgerschapsvaardigheden tussen het tweede en derde leerjaar. Hieruit bleek dat het tweede leerjaar een significant hogere score heeft behaald op de vragenlijst over burgerschapsvaardigheden dan het derde leerjaar. Een alternatieve verklaring voor deze bevinding zou kunnen zijn dat de derdeklassers door rijping zichzelf kritischer hebben beoordeeld dan de leerlingen uit de tweede klas.

De eerder genoemde alternatieve verklaringen zijn indicierend voor de verbeterpunten in mogelijk vervolgonderzoek. Doordat er alleen sprake is van zelfrapportage, kunnen de burgerschapsvaardigheden alleen indirect worden gemeten. Hierdoor is het mogelijk dat de behaalde scores niet overeenkomen met de werkelijkheid, waardoor er een vertekend beeld ontstaat. De leerlingen kunnen hun vaardigheden te hoog of te laag hebben geschat. Het is voorstelbaar dat de leerlingen die op een Vreedzame basisschool hebben gezeten, waarbinnen zelfreflectie een belangrijke rol speelt, zichzelf kritischer hebben beoordeeld dan de leerlingen die nooit op een Vreedzame basisschool hebben gezeten. Anderzijds is het tevens niet uit te sluiten dat de leerlingen die geen achtergrond hebben op een Vreedzame basisschool, hun burgerschapsvaardigheden overschatten. Er is vervolgonderzoek nodig om hier meer duidelijkheid in te verkrijgen.

Wetenschappelijke implicaties

Om meer duidelijkheid te krijgen in de vraag of leerlingen die Vreedzaam onderwijs hebben gehad betere burgerschapsvaardigheden bezitten dan de andere leerlingen, is additioneel onderzoek nodig. De variabele burgerschapsvaardigheden zou met aanvullende onderzoeksmethoden onderzocht moeten worden, zoals een beoordelingschaal voor docenten en een observatie van de leerlingen binnen hun onderwijssetting. Op deze manier kan een sterkere conclusie worden getrokken. Bovendien is het dan mogelijk om de zelfbeoordeling van de leerlingen te vergelijken met de aanvullende data, teneinde vast te stellen in hoeverre de leerlingen zichzelf over-, dan wel onderschatten met betrekking tot hun burgerschapsvaardigheden. Daarnaast is het mogelijk interessant om het gehele meetinstrument Burgerschap (Ten Dam, Ledoux, & Reumerman, 2008) af

te nemen, inclusief de bijbehorende docentbeoordeling, en de resultaten te vergelijken tussen de leerlingen die wel en die geen Vreedzame lessen hebben gevolgd in het middelbaar onderwijs. Zodoende ontstaat er een breder beeld ten opzichte van het begrip burgerschap in relatie tot de Vreedzame School, in tegenstelling tot deze studie, waar alleen het aspect 'vaardigheden' is onderzocht. Het verdient aanbeveling om hierbij een voormeting uit te voeren, zodat er een beter inzicht verkregen wordt in de relatie tussen de Vreedzame School en burgerschapscompetenties of –vaardigheden.

Hoewel in dit onderzoek niet onomstotelijk is aangetoond dat de burgerschapslessen van de Vreedzame School leiden tot betere burgerschapsvaardigheden, lijkt de Vreedzame School toch een zinvolle bijdrage te leveren aan de burgerschapscompetenties van de leerlingen. Er werd een verschil gevonden tussen de leerlingen die wel en niet het afgelopen schooljaar de lessen van de Vreedzame School gevolgd. De leerlingen die geen burgerschapsles hebben gehad, lieten een lagere score zien. Daarnaast laat het onderzoek zien dat er geen verschil bestaat tussen de leerlingen die wel en die niet op een Vreedzame basisschool hebben gezeten, wat impliceert dat burgerschapsvaardigheden in relatief korte tijd te verwerven zijn, maar ook snel weer af kunnen nemen. Dit geeft aan dat de opgedane kennis en vaardigheden moeten worden onderhouden om 'up to date' te blijven. Verder blijkt positieve bekrachtiging een belangrijke rol te spelen bij het in stand houden van de burgerschapsvaardigheden. Daarom lijkt het raadzaam dat de lessen gedurende de gehele schooltijd worden voortgezet, mits de effectiviteit van het programma wordt vastgesteld.

Slotwoord

Aandacht in het onderwijs voor burgerschap is niet meer weg te denken uit onze maatschappij. Het is positief te noemen dat scholen buiten hun kerntaak, lesgeven, nu ook in toenemende mate aandacht wordt besteden aan de sociale bagage die kan worden meegegeven aan Nederlands jonge burgers. De Vreedzame scholen realiseren zich dat deze taak een oefenplaats nodig heeft, waar democratie tot leven komt. Democratie en burgerschap zijn geen zaken waar je op school over leert om het vervolgens pas met het volwassen worden te gaan gebruiken. Democratie en burgerschap zijn visies op het leven dat wij met elkaar delen en geven aan hoe wij daarbinnen met elkaar om willen gaan. Daarom is het belangrijk dat wanneer wij de nieuwe generaties willen leren over democratie en burgerschap, zij dit kunnen ervaren en voelen in hun eigen volwaardige gemeenschap, de school. Ik koester de hoop dat in deze tijden van economische verschraling en politieke verharding er plaats blijft om onze kinderen op deze manier te blijven laten kennis maken met democratie en te leren wat het betekent om een volwaardig burger van de gemeenschap te zijn.

Dankwoord

Grote dank gaat uit naar prof. dr. M. de Winter, voor zijn niet aflatende vertrouwen, alsmede zijn uitstekende inhoudelijke begeleiding. Daarnaast richt ik graag een woord van dank tot mijn ouders, voor hun geduld en onvoorwaardelijke steun. Ook prof. dr. G. ten Dam, J. Bommel , MSc., E. Stougie, BSc. en dr. S. Verhoeven wil ik graag bedanken voor hun hulp bij het voltooien van deze thesis. Tenslotte wil ik mijn partner danken voor haar bevoegenheid en steun aan mij om dit laatste project van mijn opleiding tot een goed einde te brengen.

Referenties

- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. New York: General Learning Press.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Biesta, G., Lawy, R. (2006). From reaching citizenship to learning democracy: overcoming individualism in research, policy and practice. *Cambridge Journal of Education*, 36, 63-79.
- CBS (z.d.). Verkregen op 27 augustus, 2011, van <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/methoden/begrippen/default.htm?ConceptID=37>.
- Dam, G. ten, Geijssel, F., Reumerman, R., & Ledoux, G. (2010). Burgerschapscompetenties: de ontwikkeling van een meetinstrument. *Pedagogische Studiën*, 87, 313-333.
- Eurydice (2005). *Citizenship education at school in Europe*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Education and Culture.
- Inspectie van het Onderwijs (2006). *Toezicht op burgerschap en integratie*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2010). De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2008/2009. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2011). De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2009/2010. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Klaassen, C., & Veugelers, W. (2009). *Verantwoording van waardegericht onderwijs*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Ledoux, G., Geijssel, F., Reumerman, R., & Dam, G. ten (2011). Burgerschapscompetenties van jongeren in Nederland. *Pedagogische Studiën*, 88, 3-23.
- Leenders, H., & Veugelers, W. (2004). Waardevormend onderwijs en burgerschap: een pleidooi voor een kritisch-democratisch burgerschap. *Pedagogiek*, 24, 361-375.

- Leenders, H., Veugelers, W., & Kat, E. de (2008). Teachers' view on citizenship education in secondary education in the Netherlands, *Cambridge journal of education*, 38, 155-170.
- Libbey, H.P. (2004). Measuring student relationships to school: attachment, bonding, connectedness, and engagement. *Journal of school health*, 74, 274-283.
- Maslowski, R., Naayer, H., & Werf, G. van der (2010). *Burgerschapscompetenties van Nederlandse leerlingen in vergelijkend perspectief*. In J. Peschar, H. Hooghoff, A. B. Dijkstra, & G. T. M. ten Dam (Red.). *Scholen voor burgerschap. Naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs*, (pp. 247-265). Antwerpen/ Apeldoorn: Garant.
- Pauw, L. M. J. & van Sonderen, J. (2006). *Handleiding De Vreedzame School: Een School met een Hart!* Zeist: Drukkerij Kerckebosch.
- Peschar, J. L., Hooghoff, H., Dijkstra, A. B., & Dam, G. ten (2010). Een agenda voor de toekomst: op weg naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs. In J. Peschar, H. Hooghoff, A. B. Dijkstra, & G. T. M. ten Dam (Red.). *Scholen voor burgerschap. Naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs*, (pp. 311-328). Antwerpen/ Apeldoorn: Garant.
- SLO (2006). *Een basisvisie voor burgerschap*. Enschede: SLO.
- Verhoeven, S., Winter, M., de, Pauw, L. (2007). Burgerschapsvorming in de basisschool. *JSW*, 91, 18-22.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Winter, M. de (2004). *Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang. De noodzaak van een democratisch-pedagogisch offensief*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bijlage 1: Programmaoverzicht Democratisch burgerschap, de Vreedzame School VMBO, Eigendom van Eduniek

Thema 1	Thema 2	Thema 3	Thema 4	Thema 5
Zomervakantie-herfstvakantie	Herfstvakantie-kerstvakantie	Kerstvakantie-voorjaarsvakantie	Voorjaarsvakantie-meivakantie	Meivakantie-zomervakantie
Onze klas 6 lessen	Klassenvergadering 6 lessen	Welbevinden 3 lessen	Conflicten 3 lessen	Diversiteit 3 lessen
<p><i>Verantwoordelijkheid voor gemeenschap</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Verantwoordelijkheid voor elkaar • Verantwoordelijkheid voor klas, school en buurt • Zorgzaamheid • Rechtvaardigheidsgevoel • Participatie • Initiatieven nemen • Meepraten en meedenken • Aan regels houden • Samenwerken • Behulpzaamheid 	<p><i>Overleg, menings- en besluitvorming</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Een standpunt hebben • Opkomen voor eigen standpunt • Luisteren naar anderen • Verplaatsen in standpunt anderen • Debatteren • Argumenteren • Bereidheid van standpunt te veranderen • Compromissen sluiten • Loyaal aan genomen besluit zijn • Rekening houden met minderheidsstandpunt • Kritisch denken <p><i>Democratische geletterdheid</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Democratische instituties • Democratische spelregels • Rechten en plichten in een democratie • Democratische principes • Rol van media in democratie 	<p><i>Een positief sociaal en moreel klimaat</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Waarin docenten prettig werken • Waarin handelingsverlegenhoud bij docenten voorkomen wordt. • Waarin leerlingen zich veilig voelen • Waarin leerlingen zich gehoord en gezien voelen • Waarin iedereen bereid is zich te verplaatsen in de ander • Waarin iedereen op een positieve manier met elkaar omgaat • Waarin de eigen kracht van leerlingen benut wordt. 	<p><i>Omgaan met conflicten</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Inzicht in en kennis van conflictoplossing • Inzicht in eigen stijl van conflictoplossing • Verplaatsen in positie van ander • Onderhandelen • Win-win oplossing nastreven • Afzien van fysiek of mentaal geweld • Kennis van mediatie • Mediatievaardigheden • Omgaan met boosheid in een conflict 	<p><i>Openstaan voor verschillen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Tolerantie • Aanpassen aan andermans regels en gewoonten • Respect voor andere levensopvattingen en – stijlen • Inleven in de ander, in andere levensomstandigheden • Constructief omgaan met vrijheid van meningsuiting, godsdienst • Onderscheid tussen vooroordeel en oordeel • Kennis levensbeschouwelijke stromingen
expertdocent thema 1 OB/BB	expertdocent thema 2 OB/BB	expertdocent thema 3 OB/BB	expertdocent thema 4 OB/BB	expertdocent thema 5 OB/BB
Sollicitatieprocedures	Cursus klassenvoorzitter 6 bijeenkomsten	Cursus vertrouwensleerlingen 6 bijeenkomsten	Cursus mediators 6 bijeenkomsten	Cursus workshopleiders, peereducatie (1 week)
Introductieweek	Leerlingenraad/commissies	SOVA	agressietraining	

Bijlage 2: Vragenlijst

Vragenlijst burgerschapsvaardigheden, ontleend aan Meetinstrument Burgerschap (Ten Dam, Ledoux, & Reumerman, 2008).

De vragenlijst kan in deze openbare versie van de thesis niet worden getoond in verband met de auteursrechten. Voor informatie over het Meetinstrument Burgerschap kunt u zich richten tot prof. dr. G. ten Dam (G.T.M.tenDam@uva.nl). Voor vragen over hoe het Meetinstrument Burgerschap is aangepast voor deze studie kunt u zich richten tot de auteur (Casper.H.Kleist@gmail.com)